

MARULIĆ I DUALISTIČKA NAPAST

Branko Jozić

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.
216
Izvorni znanstveni rad

Branko Jozić
Marulianum
S p l i t
branko.jozic@public.carnet.hr

*Felix qui semper uitę bene computat usum
Cogitat et finem iam fore iamque suum.*

(Sretan je onaj tko pravo prosuđuje vlastiti život
I tko je svjestan da već sasvim je blizu mu kraj.)¹

Po prirodi čovjek oduvijek teži za srećom i istodobno se trajno suočava s raznim oblicima nesretnosti, s problemom zla. U filozofsko-religijskom traganju za prihvatljivim odgovorima ljudski se um zaplita u nerazmrsivu mrežu proturječja između predodžbe o Božjoj svemoći, dobroti, pravедnosti i mudrosti, s jedne, te patnje, nepravde i zla, s druge strane. Izlaz se nerijetko nalazio u raznim dualističkim koncepcijama: vizijama u kojima je svijet materije suprotstavljen svijetu duha.

Povijesnoreligijski pojam dualizma podrazumijeva polarizaciju na ontološkoj razini, tj. prihvaćanje dvaju počela, dvaju božanstava, pri čemu se dio stvarnosti (materija, tijelo) vidi kao negativan i zao. U iranskom dualizmu materija potječe od protubožanstva, zlog boga. Toj binarnoj opoziciji grčka je misao dala svoj prilog. Slijedeći neka Platonova polazišta, Aristotel je na svemirskoj karti zacrtao neka kasnije općeprihvaćena polazišta: iznad linije, onkraj Mjeseca nalazila su se nepromjenjiva nebesa u kojima su se kretale zvijezde; ispod linije nalazio se sublunarni svijet promjenjivosti i smrti, pri čemu se Zemlju vidjelo kao mješavinu svemirskog taloga, hladne i nečiste materije. S vremenom je tradicionalna antiteza

¹ Marko Marulić, »Pjesma o pouci Gospodina našega Isusa Krista koji visi na križu. Kršćanin pita, Krist odgovara«, u: *Latinski stihovi*, priredili i preveli Bratislav Lučin i Darko Novaković, Književni krug Split 2005, str. 248-249.

između nebeskog i zemaljskog svijeta sve više naglašavana i upotrebljavana da bi se iz nje izvela moralka.²

U gnostičkim sustavima koji su suvremeni s ranim kršćanstvom materijalni je svijet stvorio Demijurg, negativni bog, za Valentina neznanica, za Marciona nemilosrdni i glupi starozavjetni Bog; on je nasuprot Isusovu Bogu Ocu koji nema nikakva odnosa s materijom i vrhunac je izraza duhovnog svijeta. Sam pak Spasitelj došao je izbaviti samo čovjekovu duhovnu komponentu. U takvom svijetu, u »dolini suza«, Plotinov »unutarnji čovjek« ili Pavlov »duhovni čovjek« morao se osjećati strancem i prognanikom. No, osjećaj otuđenja nije bio ograničen samo na kršćanske krugove: primjerice, i za Marka Aurelija čovjekov je život borba i boravak u tuđoj zemlji, nalik privremenoj postaji na putovanju.³

Ne čudi stoga što je u praktičnom smislu put prema boljoj, ljepšoj zbilji nerijetko vodio u bijeg i odricanje od svijeta, oslobođenje od svega zemaljskog. Na tragu pretkršćanskog prezira materije i enkratizma u ranoj Crkvi, osobito nakon konstantinovskog obrata i masovnog pokrštavanja, silno se razvija asketizam kao živa pobuna protiv nasrtljive razmetljivosti svijeta.⁴ On se manifestira napuštanjem obitelji, odricanjem od imetka⁵ te samonametnutim oblicima tjelesnog trpljenja.⁶ Ograničavanjem i kažnjavanjem tijela nastojalo se postići veću slobodu, pročistiti dušu i usavršiti duhovnost.⁷ Takav asketizam nastavlja bujati i kroz srednji vijek, a potican je učenim raspravama i propovijedima.⁸ Ilustrativan je primjer spis Lotarija de' Conti di Segni (poslije papa Inocent III, oko 1161-1216), naslovljen *De miseria humanae conditionis, sive De contemptu mundi*,⁹ koji u I, 19 piše:

² Shvaćanje materije kao nezavisnog principa i izvora zla doksografi pripisuju Pitagori (usp. Eric R o b e r t s o n D o d d s, *Epoha tjeskobe: aspekti religioznog iskustva od Marka Aurelija do Konstantina*, preveo Branko Jozić, Laus, Split 1999, str. 18, 25).

³ Usp. Marko A u r e l i j e, *Samomu sebi*, II, 17; XII, 1, 2; preveo Zvonimir Milanović, CID, Zagreb 1996, str. 27, 153.

⁴ Pitagorovci, eseni, ebioniti, nazorejci, terapeuti, enkratiti... samo su neki iz toga niza.

⁵ Na evangeoski poticaj: »Hoćeš li biti savršen, idi, prodaj što imaš i podaj siromasima pa ćeš imati blago na nebu. A onda dođi i idi za mnom« (*Mt* 19, 20).

⁶ Amblematičan je sažet opis kršćana u *Poslanici Diognetu* (2.-3. st.): »... Nalaze se u tijelu, ali ne žive po tijelu. Borave na zemlji, ali su građani neba... Ničega nemaju, a u svemu obiluju...« (Tomislav Š a g i – B u n i ć, *Povijest kršćanske literature* I, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1976, str. 287).

⁷ U antici, a onda i kroz srednji vijek, mnogi pogani i kršćani kao da su se međusobno natjecali u gomilanju pogrda na račun tijela: ono je »gnjila i glib«, »prljava vreća izmeta i mokraće«... (usp. E. R. D o d d s, n. dj., str. 41). »Istinski žive samo oni koji su se riješili okova tijela. Vaš takozvani život jest smrt«, čitamo u C i c e r o n o v u, *Somnium Scipionis* 14. Zato misleći na tijelo *Corpus hermeticum* preporučuje: »Prvo morate skinuti odjeću koju nosite – mrežu neznanja, manufakturu zla, lanac zla, pojas tame, živuću smrt, osjećajno truplo, noseću grobnicu, kradljivca u svojoj kući« (Hermes T r i s m e g i s t o s, *Corpus hermeticum*, VII, 2; preveo Jurica Medved, CID-Nova, Zagreb 2004, str. 70).

⁸ Usp. J. L e G o f f, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, prevela Gordana V. Popović, Golden Marketing, Zagreb 1998, str. 242-243.

⁹ Izd. Fridericus Creussner, Norimbergae 1477; PL 217, 702.

»‘Jadan li sam ja čovjek! Tko će me izbaviti iz ovoga tijela smrtonosnoga?’ (*Rim* 7, 24). Iz tamnice, zacijelo, ne želi izaći tko ne želi napustiti tijelo, jer tijelo je tamnica duše.«

I naš Marulić ne samo da *in carne præter carnem vivens cęlestem vitam in terris agit* – »u tijelu mimo tijela na zemlji živi nebeskim životom« (Franciscus Julianus Venetus),¹⁰ nego čak »radi mirnijega života sklonio se gotovo već kao šezdesetogodišnjak na otok Šoltu, ... kao u luku spokoja, sigurnu od najzavodljivijih mamaca i najtrnovitijih stranputica ovoga svijeta«. ¹¹ To nam se čini kao anakronizam s obzirom da on živi u vremenu kad je kulturni i intelektualni život doživljavao duboke promjene u shvaćanju čovjeka i njegova života: svijet je viđen kao mjesto čovjekove afirmacije; čovjek postaje središte svemira i povijesti, a ne, kao u srednjem vijeku, samo stvorenje podvrgnuto Bogu koje uglavnom pasivno iščekuje vječnost. Međutim, Marulić ne dijeli optimizam renesansnog antropocentrizma; naprotiv! Primjerice, pjesmom *Svit je taščina* on je na posve suprotnom polu, blizak Propovjednikovu pesimizmu kad piše: »ovi svit jest osin i magla i hina«. ¹²

No, njegova suzdržanost nije bez razloga. I vrijeme u kojem je živio imalo je svoje tegobe i krize; u samoj se Crkvi također već dugo osjećala snažna težnja za obnovom (i u teoriji i u praksi). U tom je smislu značajan utjecaj već izvršio duhovni pokret *devotio moderna*. Najpoznatiji izraz te pobožnosti predstavlja djelo Tome Kempenca *De imitatione Christi*, koje je bez sumnje snažno utjecalo i na Marulića. ¹³

Temeljni Kempenčev stav o svijetu razvidan je već iz naslova prvog poglavlja prve knjige: *Nasljedovanje Krista i preziranje svjetovnih ispraznosti*. Uočljivo je niže rangiranje, ako ne želimo reći čak negativno vrednovanje ovozemaljske stvarnosti, što je odraz dualističke polarizacije kojoj kršćanski svjetonazor od svojih početaka do danas nije uspio izbjeći. Prezir prema svijetu, *contemptus mundi*, jedna je od velikih tema srednjovjekovnog mentaliteta, ¹⁴ čiji korijeni sežu sve do početaka kršćanstva.

¹⁰ Franciscus Julianus Venetus lectori felicitatem, u: Marci M a r u l i ć, *Evangelistarium*, Venecija 1516, f. 150 (i. e. 151).

¹¹ Frane B o ž i ć e v i ć, *Život Marka Marulića Splitskog*, priredio i preveo B. Lučin, Književni krug Split – *Marulianum*, 2007, str. 35.

¹² Usp. *Prop* 1, 2 sl.; Marko M a r u l i ć, *Pisni razlike*, priredio Josip Vončina, Književni krug Split 1993, str. 119.

¹³ Ne samo da ga je Marulić preveo na hrvatski nego je i sam napisao djelo pod istim naslovom, posvetivši ga splitskom nadbiskupu Bernardu Zani. Nažalost, to djelo, koje spominju nakladnik Franjo Lučanin (*Evangelistarium*, 1516, f. 150=151v), Marulićev životopisac Franjo B o ž i ć e v i ć (n. dj., str. 37) i Toma N i g e r (*Govori protiv Turaka*, priredio i preveo Vedran Gligo, Logos, Split 1983, str. 97) zagubljeno je.

¹⁴ *De contemptu mundi* pojavljuje se u naslovu djela mnogih autora (Eucherius Lugdunensis († oko 449); Izak Ninivski (oko 620; † oko 700); Henry of Huntingdon (oko 1080–1160); Bernard iz Clunyja († oko 1140); Giovanni Lotario Segni = Papa Innocent III. (1160–1216); Lorenzo Giustiniani, mletački patrijarh (1381–1455); Girolamo Savonarola (1452–1498); Erazmo Rotterdamski (1466/1469–1536); Bartolomeo Pisano (1498)...), usp. J. L e G o f f, n. dj., str. 242–243.

Naime, ni učenje kako sve stvoreno potječe od Boga («I vidje Bog sve što je učinio, i bijaše veoma dobro» – *Post* 1, 31) pa ni dogma o utjelovljenju – kako je Božji Sin postao pravim čovjekom – nisu uspjeli rehabilitirati tjelesnost kao pozitivnu činjenicu. I Novi je zavjet pun izričaja o nepomirljivoj opreci između čovjekove grešne tjelesnosti, smrtnosti i božanske duhovnosti; opreci između dvaju suprotnih eona: Pavao spominje »boga ovoga svijeta« (*2 Kor* 4, 4), a Ivan štoviše tvrdi »sav je svijet pod Zlim« (*I Iv* 5, 19); Isus koji reče »ja nisam od ovoga svijeta« (*Iv* 8, 23), došao je dokinuti vlast kneza ovoga svijeta (*Iv* 12, 31). Za novozavjetne pisce sinovi ovog svijeta razlikuju se od sinova svjetlosti (*Lk* 16, 8); »tko ljubi svijet, nema u njemu ljubavi Očeve« (*I Iv* 2, 15); i »nijedan sluga ne može služiti dvojici gospodara« (*Lk* 16, 13). Jer »tijelo žudi protiv Duha, a Duh protiv tijela. Doista, to se jedno drugomu protivi« (*Gal* 5, 17); »Oni koji žive po tijelu, teže za onim što je tjelesno; a koji po Duhu, za onim što je Duhovo: težnja je tijela smrt, a težnja Duha život i mir. Jer težnja je tijela protivna Bogu: zakonu se Božjemu ne podvrgava, a i ne može. Oni pak koji su u tijelu, ne mogu se Bogu svidjeti« (*Rim* 8, 5-8). Ukratko, misli kako »tijelo i krv ne mogu baštiniti kraljevstva Božjega i raspadljivost ne baštini neraspadljivosti« (*I Kor* 15, 50) te »tko sije u tijelo svoje, iz tijela će žeti raspadljivost, a tko sije u duh, iz duha će žeti život vječni« (*Gal* 6, 8) uveliko su utjecale na kršćanski stav prema svijetu i na etiku. U otačkoj literaturi takve su ideje dodatno elaborirane, zaoštravane i propagirane.

U ranoj Crkvi pod utjecajem platonizma i suvremenih gnostičkih strujanja prisutna su razna učenja dualističke impostacije s razvidnim antikozičkim i antisomatskim obilježjima, koja nerijetko izlaze iz okvira ortodoksije.¹⁵ Njihova privlačna snaga i sve veći broj sljedbenika naveli su papu Leona Velikog da iz Rima i Italije progna sve dualističke sljedbe; poslije su također i »tolerantni« carevi Justin i Justinijan prijetili smrtnom kaznom pripadnicima takvih sekta.¹⁶

Štoviše, na temelju raznih heterodoksnih, apokrifnih mjesta u protugnostičkoj polemici formulirana je teorija o đavlovu pravu i otkupu:¹⁷ svojim prvim grijehom, tj. svojom tjelesnošću čovjek i svijet pali su pod vlast Sotone koji na njega polaže pravo. Bog zato plaća pravičnu cijenu otkupa žrtvom vlastitog Sina.¹⁸ Metafora otkupa uzeta je iz vojničkog života (plaćanje za otkup zarobljenika). Origen pak

¹⁵ Držim da naglasak prvog članka Nicejskog vjerovanja («Vjerujem u jednoga Boga...») nije samo distinktivna ograda od ostaloga politeističkog svijeta nego i odraz dualističkih napetosti, budući da je Nicejski sabor sazvan zbog unutarkršćanske kontroverze.

¹⁶ Usp. H. J e d i n, *Velika povijest Crkve*, sv. II, preveo Vjekoslav Bajsić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1995, str. 253.

¹⁷ I Pavao piše kako nam je Bog milostivo izbrisao zadužnicu (*Kol* 2, 14).

¹⁸ »Gospodin nas je otkupio vlastitom krvlju davši svoju dušu za naše duše i svoje tijelo za naša tijela« – I r e n e j, *Adv. haer.* V, 1, 1; usp. i O r i g e n, *Hom. Ex.* 6, 9; *Com. Mt.* 16, 8. Teoriju o otkupu nalazimo i u grčkih i u latinskih otaca (usp. Miroslav B r a n d t, *Izvori zla; dualističke teme*, »August Cesarec«, Zagreb 1989, str. 201, b. 46; Marijan M a n d a c, *Origen: Počela*, Symposium, Split 1985, str. 101). U tom svjetlu valja gledati i praksu odricanja (novokrštenika) od Sotone koja je zaživjela još u ranoj Crkvi (usp. Ćiril J e r u z a l e m s k i, *Mistaškoške kateheze*, 1, 4, Služba Božja, Split 2005).

rabi trgovinsku sliku: pali je čovjek bio kao na trgu prodan u ropstvo protivničkim silama koje ga tiraniziraju sve do Kristova otkupa. Tek se Anselmo u 11. st. u djelu *Cur Deus homo* (I, 7) suprotstavio ovakvom shvaćanju, niječući đavlu bilo kakvu vlast nad čovjekom. Negativno viđenje tjelesnosti i svijeta¹⁹ zahtijevalo je osudu i odbacivanje svijeta i ovozemaljskog života, borbu protiv tjelesnih poriva, trpljenje te težnju za mučeništvom i smrću kao izbavljenjem iz mukotrpnog boravka na ovom svijetu; rađalo je čežnju za potpunom spiritualizacijom i što većom blizinom posmrtnoj egzistenciji. To je pak rezultiralo raznovrsnim, čak ekstremnim, ekshibicionističkim oblicima samodopadnoga asketizma – u nekim se slučajevima na samom pragu života čekalo izbaviteljicu smrt.²⁰

I teorijski i praktični radikalizam bio je veoma privlačan pa su i kroz srednji vijek takva učenja imala mnogobrojne sljedbenike. Polarizirana predodžba ovozemaljske stvarnosti u kojoj se kraljevstvu Božjem suprotstavlja grešni svijet u koji je zbačen »Đavao, Sotona, zavodnik svega svijeta«, koji Zvijeri daje »svoju silu i prijestolje i vlast veliku ... nad svakim plemenom i pukom i jezikom i narodom« (*Otk* 12, 7-12) sa svoje je strane rađala opsjednutost spasenjem i strah od pakla. Tako bi se moglo reći da »ukupnošću misli, svekolikim ponašanjem ljudi srednjovjekovlja prevladava više ili manje svjesni, više ili manje sažeti maniheizam. Za njih, na jednoj strani postoji Bog, a na drugoj Đavao. Ta velika podjela prevladava čudorednim, socijalnim i političkim životom ljudi«.²¹ Narod je osobito potresalo živo prikazivanje strahota pakla, gromka prijetnja kažnjavanjem grijeha i lirski izljevi o mucu Isusovoj i ljubavi Božjoj.²² Dakle, i unutar ortodoksije brojni su propovjednici, kreatori pučke pobožnosti, promičući ideal savršenstva sukladan Isusovu savjetu (*Mt* 19, 20) zagovarali duboki prezir prema svjetovnim stvarima. Oslonac se lako nalazilo u svetopisamskim izričajima, kao i u spisima uglednih crkvenih naučitelja. Jedan od najvećih autoriteta, Augustin, primjerice piše: »Nasljedujmo ga (Apostola), kako nas potiče pa kažnjavajmo svoje tijelo i vrgnimo ga u ropstvo, želimo li pobijediti svijet. Jer ovaj svijet može nama zagospodariti nedopuštenim užiticima i ispraznostima te pogibeljnom znatiželjom, tj. onim što draška ljubitelje vremenitih užitaka s pogibeljnim nasladama u ovom svijetu te prisiljava na služenje đavlu i njegovim anđelima: ako smo se svega toga odrekli, vrgnimo svoje tijelo u ropstvo.«²³ Tom se

¹⁹ Na tragu platonističkog učenja u dualističkoj impostaciji tijelo se smatra tamnicom, a zemaljski život kaznom (usp. O r i g e n, *Contra Celsum*, IV, 2-5; SCh 136). Više o tome M. B r a n d t, n. dj., str. 211.

²⁰ Upitan zbog čega nepotrebno zamara staračko tijelo, asket Dorotej odgovara: ono ubija mene, stoga i ja ubijam njega! (M. B r a n d t, n. dj., str. 216). Glede bijega od svijeta čine mi se zanimljivima i Jeronimove rečenice: »...čujem da već prohodiš egipatske pustoši i pohadaš zborove monaha, obilazeći nebesku obitelj na zemlji«; »Meni je grad tamnica, a samoća raj« (J e r o n i m, Rufinu, Ep. III; Monahu Rustiku, Ep. CXXV – *Izabrane poslanice*, preveo Ivan Marković; priredio Josip Bratulić, Književni krug Split 1990, str. 7; 213).

²¹ J. L e G o f f, n. dj., str. 220.

²² Usp. Johan H u i z i n g a, *Jesen srednjeg vijeka*, preveo Drago Perković, Naprijed, Zagreb 1991, str. 179.

²³ A u g u s t i n, *Kršćanski boj*, 6, 6 (http://www.sant-agostino.it/italiano/agone_cristiano/index2.htm).

zovu na podjarmljivanje tijela odazivala nepregledna vojska, ne samo članova osobito prosjačkih redova nego i laika. Više nego očišćenje od grijeha i put k spasenju, pokora je u srednjem vijeku bila gotovo *modus vivendi*. Tjelesnim trapljenjem, čuvanjem od napasti tijela i svijeta, stalnom budnošću duha moglo se nadati spasenju.²⁴

Marulić je u okvirima etičkog dualizma općeprihvaćenog u ortodoksiji. Dakako, on nebeskim, duhovnim vrednotama suprotstavlja i podređuje one zemaljske, tjelesne; vremenito podređuje vječnom. I on svoje najslavnije djelo *Instituciju*, kao i Kempenac, započinje poglavljem *O preziranju zemaljskih dobara zaradi Krista*. Slično postupa u devetoj i desetoj Paraboli naslovljenima: *O onima koji slijede Krista i onima koji idu za zemaljskim stvarima*; *O onima koji preziru svijet i onima koji ga ljube*. Zato se na tragu evanđeoskog savjeta (*Mt 19, 20*) ne ustručava zagovarati siromaštvo,²⁵ govoriti o nužnosti obuzdavanja tjelesnih potreba pa čak i o kažnjavanju tijela.²⁶

Međutim, i u tome on se kloni radikalizma, vjerojatno ugledajući se na svog omiljenog sveca Jeronima, koji o Nepocijanu piše: »Post udešavaše poput vozača, prema umoru i snagama tijela. Sjeđaše za ujakovim stolom, i od svakog jela metnuta na sto uzimаше nešto malo da se čuva od praznovjerice, a pazi na uzdržljivost.«²⁷ On jednostavno smatra da tijelo valja nečim opteretiti i zamarati da se u opasnosti ne nađe jakost duše. »Jer po nekom prirodnom nagonu to se dvoje protivu jedno drugomu, i jačina jednoga počiva na slabosti drugoga.«²⁸

S obzirom na dualističku impostaciju (ideju o dva principa - dva gospodara - i temu đavlova prava, odnosno otkupljenja) čini mi se zanimljivim što u Marulića nalazimo i tradicionalnu misao prema kojoj grijehom »parvoga človlka« svima je raj zatvoren; »svi biše podložni djavalskoj oblasti, a slavni naš stvoritelj, vičnjega oca sin, svih nas odkupitelj ter svemu gospodin... karvju prisvetom vas narod odkupi«, odnosno »smartju odkupi svih«.²⁹ U *Molitvi suprotiva Turkom* (157-158)

²⁴ Usp. Marija-Ana D ü r r i g l: *Čti razumno i lipo; ogledi o hrvatskoglagoljskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2007, str. 167. I u Augustinovoju *Reguli* odricanje od imetka je važan preduvjet kršćanskog života: »Ništa ne zovite svojim, nego neka vam sve bude zajedničko (1, 3); valja se lišiti svoga imutka i razdijeliti ga siromasima te sam postati siromah« (1, 7).

²⁵ *O čuvanju siromaštva – Instit. 1, 8 (= Institucija, priredio i preveo Branimir Glavičić, Književni krug Split 1986-7); O njegovanju siromaštva te o bogatstvu... – Euang. 3, 27-30 (= Evandelistar, priredio i preveo Branimir Glavičić, Književni krug Split 1985).*

²⁶ Poglavlja: *O bdjenju, spavanju i postelji – Instit. 1, 10; O odijevanju i njezi tijela – Instit. 3, 8; O kažnjavanju tijela bičevanjem – Instit. 3, 10; O kažnjavanju tijela postom – Instit. 4, 1; O postu i okrepi... Euang. 2, 20-25; O jednostavnosti i štedljivosti u jelu i pilu – Euang. 4, 2; Trideset druga priča: O umjerenosti u prehrani, Quinqu. parab. u: Latinska manja djela I, priredio i preveo Branimir Glavičić, Književni krug Split 1992, str. 359-360).*

²⁷ J e r o n i m, Heliodoru, pogrebna besjeda o Nepocijanu – Ep. LX, *Izabrane poslanice*, n. dj., str. 133.

²⁸ *Instit. 3, 10 = II, 141.*

²⁹ *Dobri nauci 10-12; 22-24: Marko M a r u l i ć, Pisni razlike, n. dj., str. 78-79.*

stihovi »Eve smo rojen'je, da ti s' naš spasitelj; / proda nas sgrišen'je, da ti s' odkupitelj« jasan su refleks teorije đavlova prava.³⁰ Motiv porobljenosti i izbavljenja pojavljuje se i u pjesmi *Od začetja Isusova* (25-28; 97-100):³¹

Uvik bismo stali pod djavalsku oblast,
a nikad ne imili ni raj ni božju slast;
po tebi, Dvice, Bog nas je izbavil
djavalske tamnice, a raja dobio. ...
Svet će se on zvati sin Boga živoga
ki će odvezati človika grišnoga.
Hoće ga slobodit od djavalske uze,
sveršeno oprostit i sve verne duše.

No, premda Isusa naziva Otkupiteljem i Spasiteljem roda ljudskoga,³² koji je pružio zadovoljštinu za grijeh praroditelja,³³ i prije čijeg dolaska nije bilo odrješenja od istočnoga grijeha,³⁴ zanimljiv je Marulićev postupak u *Carmen de doctrina...*, pjesmi čija je tema glavni otkupiteljski čin - Kristova žrtva na križu. Na kršćaninov upit kao razlog svoga utjelovljenja Krist navodi:

Da bi zemaljski čovjek, zaveden grijehom, po meni
Spoznao koji ga prav vodi k nebesima put;

a kao obrazloženje za muku i smrt stoji:

Ljubav k čovjeku, zato da očišćenog od krivnje
Moja uznese ga krv gore na zvjezdani svod.

Ista je argumentacija i u pjesmi *Od muke Isukarstove i odgovor*: na kršćaninovo pitanje o razlozima muke, pri čemu nabraja sve pojedine patnje, Isus u Marulićevoj pjesmi odgovara da ga je na to nagnala ljubav, opet nigdje ne spominjući otkupljenje.³⁵ U pjesmi pak *Govoren'je duše osujene i odgovor Isusov*, otpravljajući

³⁰ *Isto*, str. 152.

³¹ *Isto*, str. 154; 156.

³² *Euang.* 6, 3 = II, 197.

³³ *Euang.* 6, 9 = II, 213. Sličnu misao nalazimo i na drugome mjestu: »Trpio je da bi za nas pružio zadovoljštinu, postao je prokletstvo da bi nas oslobodio od prokletstva naših praroditelja, umro je da bi mrtvima u grijehu podario život, oteo ih đavlu i vratio Bogu... davao je zadovoljštinu ne za svoj, nego za naš dug...« (*Humil.* = *O poniznosti i slavi Kristovoj*, preveo i priredio Branimir Glavičić, Književni krug Split 1989, str. 258; v. i str. 82, 132).

³⁴ *Euang.* 2, 15 = I, 218. Drugdje čitamo: »Mi koji smo kao sužnji bili držani u zarobljeništvu, oslobođeni smo, koji smo bili sluge đavlovi, postadosmo po Kristu sinovi Božji« (*Humil.*, str. 144-145).

³⁵ Marko Marulić, *Dijaloški i dramski tekstovi*, priredio Nikica Kolumbić, Književni krug Split 1994, str. 130.

osuđenu dušu »na stan nevoljni«, osudu obrazlaže time što nije htjela služiti njemu, nego ljubeći svit i uživajući svita slast, za raj nije »hajala«. ³⁶

Nema spomena otkupljenja iz sotonine vlasti, što je općenito vrlo naglašena misao u svekolikom kršćanskom viđenju Kristove žrtve na križu. ³⁷ On pažnju usmjerava ne toliko na teološko-soteriološki, nego više na etički aspekt; ne raspravlja o nužnosti milosti i otkupljenja, nego ističe Kristov primjer. Valja zapaziti kako je time vrlo blizak učenju Pelagija, vrlo utjecajnog asketa i zagovaratelja kreposna življenja u Rimu koncem 4. st. Kao reformator koji se protivio ćudorednom minimalizmu Pelagije je zagovarao »savršenu pravednost«. Osobiti su mu ideali *continentia*, *castitas* i *paupertas* (uzdržljivost, čistoća i siromaštvo). Pritom je isticao važnost uzora biblijskih likova, u prvom redu *exemplum Christi* (primjer Krista) i upozoravao na nebeske nagrade koje očekuju kršćane nakon savršena života – a takav postupak snažno obilježava i Marulićevo djelo.

Marulićevo djelo *Carmen de doctrina* tako je koncipirano da se i pojedini detalji Kristova patničkog tijela pojavljuju kao primjeri, dakle, imaju poučnu i poticajnu funkciju, a poentira prikazom kazna, odnosno nagrada u budućem životu. To ne čudi imamo li na umu njegovo uvjerenje izraženo u Posveti *Institucije* kako »na ljudsku dušu većma se djeluje primjerom da bi se podvrgla težim naporima, negoli upućivanjem i propisima«, ³⁸ a i činjenicu da se *Carmen* u nekoliko starijih izdanja pojavljuje kao stihovani aneks *Instituciji*.

No, unatoč dodirnim točkama s idejama reformatora Pelagija, teško možemo Marulića dovesti u vezu s pelagijanizmom, za Crkvu spornim i osuđenim. U ovom slučaju njegov mogući izvor kojim se nadahnjivao mogao je biti Origen, (183/6-252/6), crkveni otac čija je neka djela, prema oporučnom inventaru knjiga, Marulić posjedovao u svojoj knjižnici (*Omelię; Contra Celsum pro ecclesia*). Naime, i Origen je osobito isticao pedagošku dimenziju Kristova djela, važnost spoznaje (*gnoze*) koju on donosi, a koja preobrazuje i spoznavatelja čini sličnim spoznatome (u Marulića »spoznati pravi put«). ³⁹

³⁶ *Pisni razlike*, n. dj., str. 169-170. Europska tradicija poznaje i verzije razgovora, odnosno svađe duše i tijela, a prvenstvena svrha takve svađe jest s jedne strane izricanje istine o usudu nakon smrti, ali u svojoj biti to je upozorenje primateljima, to je poziv *ad bene vivendum* u prolaznosti, u ovozemaljskom životu, s obzirom na posljedice u vječnosti, kamo mora biti upućen pogled svakoga kršćanina (usp. A.–M. D ü r r i g l, n. dj., str. 151, 168).

³⁷ O Marulićevo viđenju učinaka Kristove muke usp. Mladen P a r l o v, *Otajstvo Krista – uzor kršćanskog života prema Marku Maruliću*, Književni krug Split – *Marulianum*, 2001, str. 98-105.

³⁸ *Instit.* I, str. 57.

³⁹ Usp. O r i g e n, *Počela*, n. dj., str. 97-98.

Zaključak

Marulić je kršćanski humanist pa je u njegovim djelima razumljiva polarizacija ili suprotstavljenost tijela i duše, ovoga i onoga eona; razumljivo je što prolazno podređuje vječnom, jer ovaj »hudobni« svijet je »himba i taščina«. On razlikuje ljude ovoga svijeta i one koje teže višim idealima: »Ljubiteljima svijeta mili se bogatstvo, časti, raskoš, požuda i ostale naslade, k tomu dobro zdravlje, izuzetna tjelesna snaga, zdrava osjetila, privlačna vanjšina i ostala tjelesna dobra za kojima nitko mudar ne žudi. Oni pak koji preziru svijet ne smatraju ništa dobrim osim kreposti kojom se stječu vječna dobra... Stoga se ljudima ovoga svijeta i čini da su ludi.«⁴⁰ U konačnici, čovjeka od smrti ne može otkupiti nikakvo ovozemaljsko blago.⁴¹ Posežući za toposom prolaznosti iz *Ps* 90, 6, kao angažirani pisac on poziva:

Zato ne ljubimo koja barzo minu,
vikovnja išćimo ka nigdar ne ginu.⁴²

Moralno-didaktički književni angažman našeg autora na tragu je srodne grčko-rimske filozofske etike i kršćanskih zasada. I njegov je ideal *kalokagatija*, odnosno čestit i blažen život, pa stoga on zagovara uži, strmiji, teži put koji vodi eshatološkoj svrsi, posebice u topičkoj pjesmi *O dvama putovima*.⁴³ Međutim, vješto ekvilibrirajući između krajnosti, on ipak nije kao mnogi reformatori tijekom povijesti potonuo u radikalizam: ovozemaljska dobra ne kvalificira kao negativna, nego ih samo podređuje višima, vječnima; ona su nestalna i ne smiju se ispriječiti između kršćanina i Boga. Ljubav prema njemu mora nadvisiti sve druge ljubavi, kao što piše: »Ništa nam ne smije nikada biti tako srcu priraslo da bi se zbog toga manje častio, manje štovao onaj tko je uzrok svemu.«⁴⁴ Dok preporučuje zaodijevanje duhovnim ruhom kreposti, pri čemu razuzdanost objesne puti kadšto valja obuzdavati i kaznama, ne zaboravlja pridodati da se valja i za tijelo pobrinuti koliko traži prirodna nužda.⁴⁵

⁴⁰ *Quinqu. parab.*, n. dj., str. 339-340.

⁴¹ Usp. *Dobri nauci*, 461-2; *Svit je taščina*, u: *Pisni razlike*, n. dj.

⁴² *Dobri nauci*, 77-78.

⁴³ Marko Marulić, *Latinski stihovi*, n. dj., str. 202-203. Etička shema o dvama putovima dio je šire filozofsko-religijske tradicije, a označuje izbor koji čovjek mora napraviti između dobra i zla, kreposti i poroka. Primjerice i ranokršćanski spis *Apostolske upute* započinje izlaganjem: »Dva su puta: put života i put smrti. A velika je razlika između ta dva puta...«, u: T. Šagi – Bunić, n. dj., str. 47.

⁴⁴ *Instit.* 2, 1 = II, 35.

⁴⁵ *Instit.* 3, 8 = II, 121